

Miroslav LUKETIĆ

STATUS SAKRALNIH SPOMENIKA NA PODRUČJU BUDVE

U toku je intenzivan proces obnove i revitalizacije spomenika kulture postradalih u zemljotresu 1979. godine, koji je od izuzetnog značaja za našu kulturu i odvija se na široko zasnovanim i razrađenim naučnim i stručnim programima i projektima. Do kraja 1989. godine uložice se više od 1000 milijardi starih dinara društvenih sredstava za ove namjene.

Međutim, smatram da bez odlaganja moramo pristupiti osmišljavanju, planiranju i izradi konkretnih programa, kojima će biti obezbijeden kontinuitet u održavanju obnovljenih spomenika, da prema svojoj namjeni i značaju služe zadovoljavanju kulturnih potreba radnih ljudi, građana i društvene zajednice imajući u vidu da nakon 1989. godine prestaju izvori finansiranja iz Fonda za obnovu.

Mada je tema skupa u naslovu teritorijalno omeđena pojmom Boka Kotorska, usudio sam se prijaviti saopštenje o sakralnim spomenicima na području Budve, imajući u vidu da je ovaj region dugo bio integralni dio Boke i da danas moramo što više razvijati i podsticati međuopštinsku saradnju na svim sektorima.

Opština Budva zauzima teritoriju od svega 122 km² i na tom malom području koncentrisano je oko 70 crkava. Poseban fenomen predstavljaju manastiri, kojih ima sedam (poređenja radi u Boki ih ima tri). Manastirski kompleksi raspoređeni su duž teritorije, pretežno u priobalnom dijelu i predstavljaju najvrijedniji dio sakralnih spomenika u opštini. To su: manastir Podlastva, zborno mjesto Grbaljske župe; Stanjevići i Podmaine, bivše rezidencije crnogorskih vladika; paštrovski manastiri: Praskvica na domaku Svetog Stefana i Duljevo u planinskome dijelu; Reževići na putu između Svetog Stefana i Petrovca i Gradišta u Buljarici sa tri crkve i poznatim zidnim slikarstvom. Seoskih crkvica grobljanskog karaktera ima najviše. One čine obavezan dekor ruralnih cjelina razbacanih u planinskem i priobalnom pojasu. To su male jednobrodne crkve sa polukružnom apsidom i zvonikom na preslicu u stilu

narodnog graditeljstva. Danas se samo u šest crkava obavljaju redovni vjerski obredi, a u desetak drugih, obredi i bogosluženja obavljaju se povremeno, najčešće prilikom sahrana na seoskim grobljima.

Šest crkava pripada katoličkoj konfesiji, a ostale su pravoslavne. Sakralnih objekata drugih konfesija nema i nije ih bilo.

Društvene promjene, koje su nastupile poslije oslobodenja u poslijeratnom socijalističkom razvoju, radikalno su smanjile uticaj crkve na ovom području, što je dovelo i do smanjenja potreba i mogućnosti za održavanje tolikog broja crkvenih objekata. Mnogi objekti su postepeno propadali, a pokretni fond, naročito stare ikone, knjige i arhivska građa posebno su bili ugroženi od krađa, vlage i miševa. Služba zaštite je slabo funkcionalna, u opštini se o tome praktično niko nije brinuo. Skupštine opština, mjesne zajednice i samoupravne interesne zajednice kulture nijesu posvećivale pažnju sakralnim spomenicima. Briga je bila prepustena samo Republičkom zavodu na Cetinju. Registr spomenika na području Budve bio je nepotpun. Bez obzira što je Zakonom bilo predviđeno da se društveno-politička zajednica brine za održavanje ovih spomenika te brige nije bilo. Tako se ovaj spomenički fond načinom održavanja i prezentacijom pretvarao u svoju suprotnost, degradirajući kulturno nasljeđe i pokazujući naš primitivan odnos prema njemu. Sve je to ostavljalo ružan utisak na posjetioce ovog kraja, naročito strance. Primjer je manastir Praskvica koji se nalazi u zoni visokog turizma. Manastir je tavorio prepusten čuvanju i održavanju jednog mladog kaluđera. U svoje vrijeme Praskvica je bila kulturno-prosvjetni centar Paštrovića, tu je bila i najstarija škola u ovom kraju. Manastirska riznica posjeduje dragocjenosti iz prošlosti, ima bogatu biblioteku od više hiljada knjiga, zbirku starih paštrovskih isprava i drugo. Jedan dio tog materijala bio je izložen u improvizovanoj muzejskoj postavci. Mjesna zajednica i preduzeće »Sveti Stefan« nikada nijesu raspravljali o održavanju ovog objekta, mada ga preko sezone posjećuje veliki broj stranih turista. Drugi primjer je manastir Podmaine u Budvi. Manastirski kompleks čine dvije crkve, fortifikacioni, stambeni i privredni objekti. U tom manastiru je Njegoš boravio i pisao svoja djela. Stotine stranih i domaćih turista dolaze da obidu ovaj objekat i ostaju zbumjeni i iznenadeni stanjem u kojem se ovaj manastir nalazi.

Katastrofalni zemljotres je na području Budve nonio ogromne štete sakralnim spomenicima kulture. Najviše su stradali manastirski kompleksi, od kojih je nekoliko pretvoreno u ruševine.

Prema procjeni komisije šteta na spomenicima kulture u opštini Budva iznosi 164 milijarde starih dinara, od čega 26 milijardi ili 16% otpada na sakralne spomenike. Međutim, tu treba imati u vidu da na Stari grad u Budvi otpada oko 80% ukupne štete, jer se grad u cijelini smatra spomeničkim i zaštićenim kompleksom. Navedena suda je danas po osnovi valorizacije znatno veća, tako

da se programom obnove spomenika za period 1985—1989, predviđaju ulaganja u iznosu oko 250 starih milijardi, od toga 60 milijardi, ili 25% ide na sakralne spomenike. Prilikom procjenjivanja nastale štete nijesu popisane i utvrđene štete na dvadesetak manjih crkvica koje se nalaze u polusrušenom stanju i za njihovu obnovu nema sredstava. Najnovija kalkulacija pokazuje da su troškovi za obnovu manastirskih kompleksa, uslijed inflacije, enormno povećani, tako da za obnovu samo manastira Praskvice, koja je u toku, treba izdvojiti 52 stare miliarde dinara, a za drugi manastir Gradišta 27 milijardi. Za obnovu crkava u Starom gradu već je utrošeno oko 9 milijardi dinara.

Dakle, ogromna društvena sredstva nepovratno se ulažu u obnovu sakralnih spomenika kulture na području Budve. Proces obnove odvija se u skladu sa cijelovitim programom obnove i revitalizacije spomeničkog fonda. Angažovani su naši najpoznatiji stručnjaci i institucije koje su izradile projekte obnove i sa optimizmom se može gledati na završetak ovog, za naše prilike, grandioznog i neponovljivog posla.

Kada se društvo u cijelini odlučilo da nepovratno izdvoji tako velika sredstva u objekte građansko-pravnih lica, tj. vlasništva crkve, morali su za to postojati valjani argumenti. Osnovni motiv je u tretmanu sakralnih objekata, koji se smatraju neotuđivim dijelom našeg kulturno-istorijskog nasljeđa. Na području Budve to su i najstariji sačuvani graditeljski objekti sa zdjnim slikarstvom slovenskog porijekla. Pokušajmo ih za tren odstraniti iz prostora i ostiće praznina za više vijekova, ostaćemo bez dokaza svog identiteta na ovom prostoru. Vrijeme je mijenjalo i dalje će mijenjati funkciju i namjene pojedinih objekata, ali status spomenika kulture oni nikada ne mogu izgubiti. Danas ih štitimo u sklopu zaštite vrijednih i starih ambijentalnih cjelina, čuvamo ih i obnavljamo kao spomenike arhitekture narodnog graditeljstva, kao objekte u kojima se čuvaju vrijedne zbirke pokretnih spomenika, kao prostore za organizovanje muzičkih i izložbenih priredbi. Posebnu vrijednost čine oni objekti sa freskama, kao dokaz nesumnjivih dostignuća našeg srednjovjekovnog slikarstva.

Tim neospornim kulturnim, istorijskim, umjetničkim vrijednostima, koji dominiraju u sagledavanju, ocjenjivanju i utvrđivanju društvenog odnosa, koji su relevantni i kod donošenja odluka o njihovoj obnovi, treba dodati i njihove sakralne funkcije. Sloboda vjeroispovijesti kod nas je zagarantovana i obnovom pojedinih razrušenih objekata pruža se mogućnost pojedincima da zadovolje svoje religiozne potrebe. To je važno i za brojne strane turiste koji dolaze u Budvu i žele da posjećuju crkvu i prisustvuju obredima.

Ovom prilikom treba postaviti pitanje da li bi crkva bez pomoći društva mogla samostalno obnoviti spomenike i šta bi bilo sa njihovom sudbinom. Uvjereni smo da je odgovor na takvo pitanje negativan i da bi mnogi spomenici zauvijek bili uništeni. Na

području Budve crkva nema materijalnih i drugih neophodnih uslova za jedan takav poduhvat. U vezi s tim nameće se pitanje regulisanja odnosa na relaciji imalaca spomenika kulture, u navedenom slučaju crkve, i odgovarajućih društvenih organa, koji se javljaju kao investitori obnove sakralnih spomenika. Takva obaveza proistiće iz Zakona o zaštiti spomenika kulture (»Sl. listi SRCG«, br. 16 od 13. maja 1977). Naime, u pogledu zaštite navedeni Zakon ne pravi razlike između spomenika koji se nalaze u društvenoj svojini, svojini građana ili gradansko pravnih lica (tj. crkve). Prava i obaveze svih imalaca spomenika u potpunosti su izjednačena bez obzira na vlasništvo. U Zakonu ne postoji ni jedan član kojim se posebno reguliše odnos prema sakralnim spomenicima. U članu 1. Zakona stoji: »Spomenici kulture iz stava 1. ovog člana su naročito: stare crkve, manastiri, džamije i drugi objekti, živopis u crkvama i manastirima, ikone, crkveni mobilijar i dr.«

Zalažemo se za dosljednu primjenu Zakona o zaštiti spomenika kulture prilikom obnove sakralnih spomenika, poštujući u potpunosti specifičnosti odnosa crkve i države. Međutim, društvo ne može biti indiferentno u pogledu dalje sudbine obnovljenih objekata, kako u pogledu njihovog održavanja tako i budućeg korišćenja. U tom pogledu se moraju precizirati međusobne obaveze. Ponovo ću se zadržati na primjeru manastira Praskvice. Manastir će biti obnovljen. U njegovo obnavljanje uložice se 52 milijarde dinara, i zar je društveno prihvatljivo da se održavanje ostavi na brigu samo jednom kaluđeru, koji ne može obezbijediti zaštitu, čuvanje i prezentaciju tog kulturnog dobra.